

Synpunkter på initiativet ”Rätt att bo kvar: din region, din framtid”.

Inledning: Öarnas existensberättigande i den territoriella sammanhållningen

EU-kommissionens initiativ för att motverka regionala skillnader och säkerställa medborgarnas faktiska frihet och rätt att bo kvar på den plats de kallar hemma välkomnas varmt. Som Letta- och Draghi-rapporterna tydligt visar riskerar regioner som saknar ekonomiska möjligheter och adekvat basservice att drabbas av avfolkning och långvarigt fastna i en nedåtgående spiral – en så kallad ”utvecklingsfälla”. Landsbygdsområden och avlägsna regioner, inbegripet öar, är särskilt utsatta för dessa konvergerande megatrender.

För att operationalisera artikel 174 i EU-fördraget (FEUF) och förhindra att dess principer förblir enbart deklarativa, krävs konkreta, evidensbaserade och platsbaserade verktyg. Sverige är med sina närmare 267 570 öar världens mest ö-rika nation. Bland dessa finns cirka 400 små öar, utan fast landförbindelse, som är bebodda året runt. För de cirka 32 000 personer som är bofasta på dessa öar är ”rätten att bo kvar” direkt avhängig av att EU:s kommande Ö-strategi (Island Strategy) integreras fullt ut i sammanhållningspolitiken genom följande fyra pelare:

Pelare 1: Nytt kunskapsunderlag – Från Eurostat till Bobarhetsmetoden

Dagens standardiserade utvecklingsindikatorer och statistiska ramverk inom EU är i övervägande grad utformade med tätbefolkade stadsområden i åtanke. Detta skapar en strukturell partiskhet i beslutsfattandet där öarnas verkliga behov döljs eller felallokeras.

- **Kritik mot nuvarande ö-definition:** Eurostats nuvarande definition (en yta på minst 1 km², minst 1 km avstånd till fastlandet, över 50 invånare samt avsaknad av fast landförbindelse) är missvisande. Den exkluderar i praktiken majoriteten av de minsta och mest sårbara ö-samhällena. En ö utan fast länk drabbas av exakt samma strukturella isolering och merkostnader oavsett om avståndet till fastlandet är 500 meter eller om befolkningen understiger 50 personer.
- **En inkluderande definition:** Den kommande Ö-strategin måste omdefiniera begreppet till att omfatta *alla* året-runt-bebodda öar utan fast landförbindelse (bro, tunnel eller vallväg), vilket även måste inkludera bebodda öar i inlandssjöar där insulariteten upplevs intensivt i vardagen.
- **Implementering av Bobarhetsmetoden:** EU bör formellt stödja och erkänna **Bobarhetsmetoden** (*Habitability approach*) som ett komplement till officiell statistik. Detta är en metodik byggd på medborgarforskning som engagerar lokalsamhället underifrån. Den mäter öns faktiska livskraft genom lokal servicetillgänglighet, fungerande transporter och samhällelig resiliens, snarare än att enbart förlita sig på stelbenta, makroekonomiska indikatorer.

Pelare 2: Infrastruktur och transporter som en förutsättning för livskraft

Tillförlitliga, hållbara och överkomliga transporter utgör öarnas absoluta blodomlopp och är en direkt förutsättning för grundläggande tillgänglighet och social sammanhållning.

- **Vägekivalenten som rättslig norm:** Färje- och båttrafik till öar utan fast förbindelse kan inte betraktas som kommersiell marknadsstyrd lyx eller offentlig kollektivtrafik. Den måste juridiskt och ekonomiskt erkännas som infrastruktur och en integrerad förlängning av det fasta vägnätet ("**Vägekivalenten**").
- **Allmän trafikplikt (PSO) för både personer och gods:** Transport av både passagerare och gods måste ses som en offentlig, allmännyttig tjänst. Idag utgör godstransporter (mat, byggmaterial och bränsle) en kritisk lucka i lagstiftningen och hamnar ofta i en juridisk gråzon som hotar lokal service och nybyggnation. EU:s regelverk måste garantera långsiktigt stabila upphandlingar med takpriser för boende och gods samt riskdelningsmodeller som skyddar mot extrema prisökningar.
- **SGEI som skyddsmekanism i välfärden:** Genom att definiera transporter och basservice på öar som tjänster av allmänt ekonomiskt intresse (SGEI) enligt artikel 106.2 i FEUF, kan myndigheter rättsligt säkra finansiering dygnet runt oavsett marknadens lönsamhetskrav. Det reviderade SGEI-beslutet (EU 2025/2630) ger medlemsstaterna utökade möjligheter och höjda tröskelvärden för att finansiera sådana marknadskompletterande tjänster utan otillåten statsstödsklassificering, om det betraktas som väg och inte kollektivtrafik.
- **Hänsyn till nordiska vinterförhållanden:** Ö-strategin måste explicit ta hänsyn till de betydande merkostnader för infrastruktur som de nordiska ländernas specifika vinterförhållanden medför i form av isbrytning, svävare och hydrokopter.

Pelare 3: Social och demografisk hållbarhet

För att unga familjer och lokalbefolkning ska kunna utöva sin rätt att bo kvar, krävs akuta åtgärder mot de specifika socioekonomiska obalanser som isoleringen skapar.

- **Motverka gentrifiering genom boplikt:** Många öar drabbas av ett extremt tryck från turism, kapitalstarka fritidshusköpare och korttidsuthyrning (t.ex. Airbnb), vilket driver upp fastighetspriserna och skapar akut bostadsbrist för permanentboende. EU:s ramverk måste tillåta och underlätta nationella och regionala verktyg för bofasthet vid fastighetsförvärv (**boplikt**), i likhet med fungerande modeller i Norge och på Åland. Detta kan samordnas med det nya SGEI-beslutets utvidgade stöd till överkomliga bostäder (*affordable housing*).
- **Lokal krisberedskap och existentiell hälsa:** Eftersom hjälp utifrån tar betydligt längre tid att nå en ö vid stormar, is eller olyckor, krävs skraddarsydda program för lokal krisberedskap (*contingency planning*) framtagna tillsammans med öborna själva. Öbor bär ofta ett oproportionerligt stort, frivilligt ansvar för allmännyttiga funktioner som brandvärn och sjöräddning, vilket skapar en tung psykosocial press som kräver statligt och europeiskt erkännande samt resurser.

- **Skydd av biokulturellt arv:** Mänsklig närvaro på öarna är inte en belastning för miljön; skärgårdens biologiska mångfald är tvärtom ofta ett direkt resultat av historisk och pågående hävd. I enlighet med CBD artikel 8(j) och 10(c) måste strategin skydda ö-befolkningens traditionella kunskap och sedvänjemässiga hållbara nyttjande. Det småskaliga kustfisket och skärgårdens jordbruk utgör oundgängliga ekosystemtjänster och ett biologiskt kulturarv som kräver aktiv lokal förvaltning (exempelvis via OECEM-ramverket) framför strikta reservat som exkluderar människor och slår ut lokala näringar.

Pelare 4: Finansiella instrument och styrning (Governance)

Det råder stor oro bland skärgårdsföreträdare över den tilltagande centraliseringen av EU:s sammanhållningspolitik genom införandet av nationella och regionala partnerskapsplaner (NRPP) för perioden 2028–2034. I en samlad nationell plan riskerar öarnas specifika behov att överskuggas av storskaliga fastlandsprojekt, vilket innebär en förlust av närhetsprincipen.

- **En bindande Ö-pakt (Islands Pact) och en Ö-klausul:** Vi stöder helhjärtat Europaparlamentets och EESK:s krav på att inrätta en formell **Ö-pakt** (*Islands Pact*) som gör ö-strategin juridiskt bindande. Det måste införas ett rättsligt krav på en **”Ö-klausul”** (*Insularity Clause*) som tvingar medlemsstaterna att systematiskt integrera geografisk isolering och territoriell diskontinuitet i all relevant EU-policy och i sina NRPP.
- **Island Proofing (Ö-säkring) som standard:** Varje politiskt beslut, reform och infrastrukturprojekt inom EU och i de nationella partnerskapsplanerna måste genomgå en obligatorisk territoriell konsekvensanalys (**Island Proofing**). Detta säkerställer att schablonartade standardlösningar (exempelvis kring storskalig avfallshantering eller miljöskydd) inte genererar orimliga bördor eller slår undan benen för små samhällen.
- **Obligatoriska kapitel för öar i NRPP:** Länder med öregioner måste åläggas att inkludera specifika kapitel i sina nationella partnerskapsplaner (NRPP). Dessa kapitel ska garantera öronmärkt finansiering för fysisk infrastruktur såsom året-runt-konnektivitet (färjor, kajer, hamnar), decentraliserad förnybar energi samt vatten- och avfallsresiliens.
- **Inrättandet av ett permanent organ:** För att motverka tidsbegränsade, projektbaserade osäkerheter krävs ett permanent operativt organ på EU-nivå, såsom ett **EU-ö-sekretariat**. Organets uppgift ska vara att erbjuda tekniskt och administrativt stöd till små ö-samhällen med begränsad administrativ kapacitet samt säkerställa att deras röster når beslutsfattarna.
- **Skatteincitament och lokala metoder:** EU bör uppmuntra medlemsstaterna att använda nationella skattereduktioner (exempelvis momsreduktioner eller sänkt bolagsskatt, i likhet med modeller i Grekland och Finland/Åland) för att kompensera för de permanenta merkostnader som isoleringen medför. Vidare bör beprövade, lokala underifrån-verktyg som LEADER-metoden och finansiellt stöd till gränsöverskridande småö-nätverk (såsom ESIN - European small island federation) prioriteras avsevärt högre för att stärka lokalt ägarskap och resiliens.

Slutsats

Om **“rätten att bo kvar”** ska bli en realitet för EU:s ö-befolkning kan transport- och regionalpolitiken inte enbart utgå från marknadsmässiga kalkylmodeller eller lönsamhet per personkilometer. Det krävs ett systemskifte där öarna erkänns som strategiska frontlinjeregioner för EU:s sammanhållning, försörjningstrygghet, försvar och blå ekonomi. Genom att operationalisera insulariteten med hjälp av evidensbaserade och differentierade verktyg kan EU gå från tomma deklamationer till att faktiskt framtidssäkra livet på öar.